

УДК 635.976.87(09)

О.Л. РУБЦОВА¹, О.М. СЛЮСАРЕНКО², З.К. КЛИМЕНКО³

¹ Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

² Ботанічний сад Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова
Україна, 65058 м. Одеса, Французький бульвар, 48/50

³ Нікітський ботанічний сад — Національний науковий центр УААН
Україна, 98648 АР Крим, м. Ялта

ЖАК-ЛУЇ ДЕССЕМЕ — ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР ІМПЕРАТОРСЬКОГО ОДЕСЬКОГО БОТАНІЧНОГО САДУ (до 250-річчя від дня народження)

У статті висвітлено життєвий шлях, наукову та організаційну діяльність Жака-Луї Дессеमे.

У 1820 р. в Одесі був заснований Імператорський ботанічний сад. Його першим директором став Жак-Луї Дессеме (Jacques-Louis Descemet) [8, 14]. У різних літературних джерелах його називають ще Карлом, Яковом або Карлом Яковичем. В Одесі кінцева літера "t", яка не вимовляється у французькій мові, озвучувалась. Замість Дессеме казали "Дессемет" або "Десмет".

Жак-Луї Дессеме народився 10 квітня 1751 р. у Парижі. До того, як переїхати до Одеси, Ж.-Л. Дессеме був власником розсадника троянд у Сен-Дені у Франції, де він займався також селекцією троянд. Дессеме жив і працював у період розквіту культури троянд у Франції, де вирощування троянд підтримувалось імператрицею Жозефіною. Як пише Герд Крюссман, Дессеме був першим французьким селекціонером садових троянд грандіозного масштабу [19]. Пік його селекційної діяльності припав на 1810—1815 рр., коли ним було створено близько 200 сортів троянд. Дессеме активно працював з поширеними на той час у декоративному садівництві сортами троянд. Ним були створені чудові сорти дамаських, гальських,

портландських, центифольних, помпонно-центифольних, прованських, бенгальських, мохових і навіть перших ремонтантних троянд. Крім міжсорткових схрещувань він, імовірно, вперше в селекції троянд використав при одержанні своїх сортів метод віддаленої гібридизації. Він схрещував існуючі на той час сорти троянд з шипшинами, такими як: *Rosa alba* L., *R. canina* L., *R. pimpinellifolia* L., *R. rugosa* Thunb., *R. sempervirens* L., *R. setigera* Michx [18].

Під час війни Франції з Росією розсадники Дессеме були зруйновані. Більшу частину того, що залишилося, придбав інший французький селекціонер — Ж. Вібер (J. Viber) [17]. Останній зазначив, що Дессеме залишив понад 10 тис. сіяньців і близько 200 цікавих сортів, а також багато спостережень за гібридами, зокрема дані щодо їх походження [18].

А. Скальковський повідомляє, що "во время кампании 1814 г. Дессеме лишился своих прекрасных садов близ Парижа; но вместе с тем познакомился с будущими своими начальниками — графом Ланжероном и князем Воронцовым. Герцог де Ришелье рекомендовал его на пост директора ботанического сада в Одессе, и вскоре по заключении мира Дессеме, оставив свое отечест-

во, пустился в Южную Россию, где граф Ланжерон принял его" [13]. На початку січня 1819 р. Дессе переїхав до Одеси разом з дружиною, двома маленькими дітьми, з усім майном, з величезною кількістю посадкового матеріалу і навіть узяв із собою сільськогосподарські знаряддя [5].

Коли Жак-Луї Дессе переїхав до Одеси, він зіткнувся з великими труднощами у вигляді "сурових зим, незвичайної жары летом, бесплодностью почвы, недостатком воды и осушающими ветрами" [6].

О.С. Пушкін, який жив в Одесі у 1823—1824 рр., критикував іншого поета — В.І. Туманського за те, що той боготворив цей край, прославляв його у віршах, часто ідеалізуючи:

"Одесу звучними стихами
Наш друг Туманский описал,
Но он пристрастными глазами
В то время на нее взирал...
Очаровательным пером
Сады одесские прославил.
Все хорошо, но дело в том,
Что степь нагая там кругом..."
[11, с. 345].

Граф М.Д. Бутурлін так описує Одесу 1824—1827 рр.: "Наконец добрались мы до Одессы в самую знойную пору года, сопровождаемую месячным, иногда более, бездождем и удушающею пылью от шоссе-ных улиц, от чего нет возможности раск-рыть окно. Вся трава желтеет и сгорает,

Приморські хутори Одеси, кінець XIX ст.

даже листва пирамидальных тополей засыхает (говорю о тополях, потому что они были единственной почти растительностью в Одесских городских садах, и тополя окаймляли многие улицы). Природа снова оживляется, и зелень показывается в степях не прежде сентября. ...Хуторки, т.е. летние дачи, тянутся нитью один за другим у самого морского побережья, и только в них встречается растительность. ...За исключением этих оазисов, тянувшихся узкою лентой вдоль самого морского берега, все почти остальное было в мое время одна необозримая голая степь без жилищ и растительности. Был, правда, верстах в двух от города довольно простран- ный ботанический сад под управлением г. Десмета, им, кажется, и разведенный; но деревья в нем показались мне в стра- дальческом виде. Даже в хорошей воде нуждались в городе, и были там одни ко- лодцы и цистерны; а для питья привозили воду из ключа, называемого Фонтаном, за две или чуть ли не за три версты от заста- вы. Вот каков был этот столь прославлен- ный край!" [7, с. 23, 26].

А. Скальковский пише про значення заснування цього ботанічного саду: "Действия преемника Герцога в Новороссийском крае графа Ланжерона ознаменовались для садоводства весьма полезным учреж- дением Императорского Ботанического сада в Одессе. Сад этот тем более замечате- лен для собственно Новороссийского садо- водства, что было предпринято с истинно- ученою и патриотической целью. До сих пор, все здешние сады как прежних вре- мен, так и вновь устраиваемые, заводились над реками, прудами, в глубоких балках, близких к родникам, или даже среди быв- ших лесков и истребленных рощиц. Одес- ский ботанический сад был основан и проц- вел на голой степи, не имевшей не только родника или речки, но даже порядочного колодца. Истинным творцом как этого сада, так и вообще "степного" садоводства и ле- соводства в Новой России, был француз-

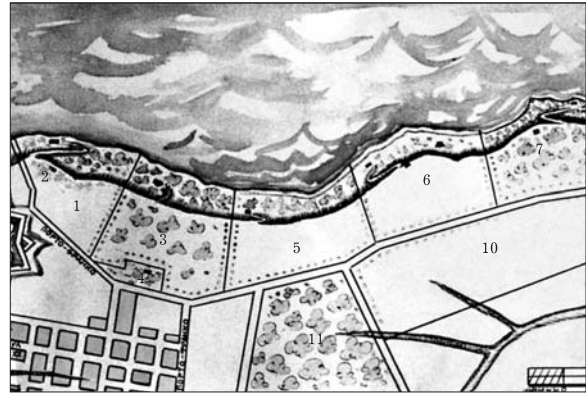
ський ботаник Карл Десмет (Charles Desce-met)" [13, с. 116].

Жак-Луї Дессе з ентузіазмом взявся до справи і почав з ретельного обстеження місцевості, де йому призначено було працювати. Ось як згадує він про свою діяльність у 1830 р.: "Призваний в 1818 р. для основа-ния Ботанического сада в Одессе, я с радостю спешил поверить свои сведения под южным небом, где надеялся усвоить, под 47° северной широты, на открытом воздухе, те роды драгоценных дерев, которые возвращаются с большими заботами в теплицах северной Европы, и умножить разведение этих дерев, по мере приносимой им пользы; но все надежды мои исчезли, когда я узнал, что изменения атмосферы, суровость более-или-менее продолжительных зим, чрезвычайные жары лета, сухость почвы, недостаток в воде и иссушающие ветры, которые господствуют здесь большую часть года, полагают препоны моим предположениям. Я принужден был прежде изучить, какие растения наиболее свойственны здешней почве и способны противустоять столь изменчиво-му климату.

Не трудно было узнать породы деревьев и кустарников, разводимых на здешних хуторах, и убедиться, что Одесские жители не делали никаких изысканий по этому предмету. Число деревьев и кустарников, найденных мною в Одессе и ея окрестностях, не превышало 122, а именно: 65 родов и видов деревьев и 57 кустарников. Теперь я размножил число их до 650 пород и видов; следственно, доставил краю более 500 новых пород деревьев и кустарников" [13, с. 117].

Одеський ботанічний сад був призначений головним чином для розведення лісових та інших дерев. У 1819 р. для цього саду було відведено 87 десятин землі, а 15 квітня 1820 р. сад було формально засновано.

"То было настоящее торжество для края, и это полезное дело сделалось предметом усердных попечений и поощрений со стороны начальства. Для опытов, в начале, было

Імператорський ботанічний сад (№ 11) на плані приморських хуторів Одеси (1823—1824 рр.) [16]

прислано сюда до 20 000 деревьев из Никитского сада в Крыму и до 100 000 однолеток из казенных лесных дач Ольвиопольских и Тираспольских; кроме того, множество растений и семян, по каталогу Десмета, выпи-саны были из-за границы. В августе 1822 г., г. Десмет, в издававшейся тогда в Одессе газете "Message de la Russie Meridionale" поместил уже объявление по-русски и по-французски, в котором предлагал пользо-ваться молодыми растениями, или привив-ками из учрежденного сада, хозяевам и вообще охотникам до садоводства в крае. Хотя не все производимые в нем опыты ока-зались удачны, однако спустя три года, ког-да место графа Ланжерона заступил князь М.С. Воронцов, этот государственный муж, истинный патриот и страстный любитель садоводства, нашел Ботанический сад в та-ком развитии, что, не смотря на его юность, он мог уже снабжать другие хутора расте-ниями из своих питомников: до 1829 г. лес-ных и садовых деревьев было отпущено из него более 50 000" [13, с. 118].

Уже через два роки після заснування са-ду Дессе розмістив у газеті об'яву про продаж молодих рослин для саду [2].

Газета "Одесский вестник" у 1829 р. по-відомляла: "С некоторого времени ботани-ческий сад ваш, называемый большей час-тию, по имени директора онаго, садом г. Дес-

Парк на Хаджибейському лимані (кінець XIX ст.)

мета, по воскресеньям бывает довольно полон посетителями, кои в тени молодых, но густых алей находят приятную прогулку. Ботанический сад разведен с необыкновенною скоростью. Десять лет назад, на месте им занимаемом, была совершенная степь, девять лет назад начали ее засаживать; а теперь мы гуляем по ней под тению прекрасных деревьев всякого рода. Конечно деревья есть не гиганты растительного царства; но для 9- или 8-летнего существования они удивительно велики. Если заведение сие долго будет под надзором столь искусного и ревностного ботаника, каков основатель и нынешний директор онаго К. Десмет, и если засуха и саранча перестанут опустошать Новороссийский край, то чрез 20 или 30 лет на сем месте будет густая роща, которая послужит ясным доказательством того, что труды человека могут изменять природу" [4, с. 1].

Крім різноманітних дерев і кущів, про які згадує сам Дессемере [13], в Імператорському саду вирощувались троянди. В "Одеском вестнике" за 1829 р. "означены цены, по которым должны быть продаваемы деревья и кустарники из императорского Одесского сада (за підписом Новоросійського и Бесарабського губернатора графа Воронцова)". У цьому переліку є: *Rosa canina*,

Rosier elegantier та деякі сорти [10, с. 249]. Крім ботанічного саду, багато рослин Дессемере вирощував на території своєї дачі Люїзвіль. "Дача Люїзвиль на Куяльницьком лимане, имеет двенадцать десятин; но вся обработана, засажена и ограждена каменною стеною. Каталог ея растений, цветов и деревьев представляет тысячи видов и сортов" [13, с. 190—191]. За даними А.А. Галіченко, в маєтку Люїзвіль Дессемере знову став розводити троянди і прищепив до них любов своїм новим співвітчизникам. Під час цвітіння троянд туди з'їжджалася майже вся Одеса [5].

Переїхавши до Одеси, Дессемере продовжував контактувати з французьким фахівцем Вібером, який писав у 1819 р.: "Я вже послав понад 250 видів і сортів троянд до Одеси" [21, с. 18].

Чи займався Дессемере селекцією троянд під час перебування в Одесі? В каталозі Вібера є декілька сортів, автором яких міг бути Дессемере. Це 'La Comtesse de Langeron' (1820), 'Odeska' (1832) та інші [21]. Однак у каталогах Вібера не зазначені автори цих сортів, і тому це питання залишається відкритим.

У 1828 р. Одесу відвідав імператор Микола I із сім'єю. Імператриця Марія Федорівна любила квіти, особливо троянди, і часто приходила до ботаніка Дессемере, з яким розмовляла про троянди індійських брамінів, персидську троянду і легенди, пов'язані з трояндами [23].

Дессемере мав також дачу на правому березі Хаджибейського лиману в пониззі Усатівської балки. У 20-х роках XIX ст. на території цієї дачі був закладений Хаджибейський парк площею 12 десятин [1].

У путівнику "Одесса и ее окрестности", виданому 1893 р., зазначається, що Хаджибейський парк — найкраще місце на Хаджибейському лимані і найкращий парк в Одесі. "Здесь прекрасные аллеи старого дуба, каштаны, берест, осина, которых нельзя обхватить двум лицам, и другие деревья. Одна из таких аллей представлена на нашем рисунке. В этой части сада постоянная

тень. Выше, на холме, акация, сирень, вишня, дикая груша и проч." [9, с. 179].

Дессе́ме також займався шовківництвом і присвятив йому кілька виступів у різних товариствах і статей у журналах. З метою популяризації шовківництва в Новоросії читав публічні лекції у міському саду Одеси, де показував досліди щодо утворення коконів. У 1845 р. прочитав повний курс шовківництва в Одеському інституті шляхетних дівчат. Брав участь у Комітеті шовківництва.

Дессе́ме довелося попрацювати також в інших галузях господарства. Зокрема він займався питанням примусового лісорозведення, поліпшенням якості забійної худоби [12].

Така корисна діяльність Дессе́ме привернула увагу Імператорського Вільного економічного товариства, яке у 1833 р. нагородило його золотою медаллю за те, що він "своєю постійною діяльністю сприяв розведенню в Новоросійському краї до 500 порід різних лісових і фруктових дерев, які до нього не були там розведені" [12].

У 1828 р. було засновано Товариство сільського господарства Південної Росії. Одним з членів-засновників був Жак-Луї Дессе́ме [15]. З 22 березня 1849 р. по 14 січня 1854 р. Дессе́ме — член Ради Імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії [3].

У 1848 р. Дессе́ме "признавая важным для успехов садоводства упрочение в крае класса знающих садовников, внес предложение об учреждении комитета для испытания их. Общество сельского хозяйства Южной России одобрило это предложение. Испытание происходило при Одесском главном училище садоводства. Для получения свидетельства требовались как теоретические, так и практические знания по всем отраслям садоводства" [3].

Дессе́ме був також постійним автором "Записок", що видавались Товариством сільського господарства Південної Росії. Його перу належало багато статей з різних

галузей сільськогосподарського виробництва і навіть археології.

У 1853 р. Дессе́ме брав участь у діяльності комісії з відправлення експонатів Південної Росії на всесвітню виставку у Лондоні [3].

Жак-Луї Дессе́ме прожив 88 років. Вдячні сучасники назвали його ім'ям чотири сорти центифольних, бенгальських, прованських і бурбонських троянд. Останній сорт з червоно-білим забарвленням квіток, яке змінюється пурпуровим, був названий селекціонером Вібером на честь Дессе́ме вже після його смерті в 1847 р.

У 1936 р. у каталозі Ягера (A. Jager) налічувалось 104 сорти Дессе́ме [18]. У 1958 р., за даними американського товариства любителів троянд, — 30 сортів [20]. Нині 14 його сортів експонуються в старовинному саду троянд L'Нау під Парижем.

На місці Імператорського Одеського ботанічного саду зараз розташована Одеська обласна держадміністрація та будинок колишнього банку "Україна". З рослин збереглися кілька софор, сосен та дуб, який віднесено до пам'яток природи місцевого значення.

Висновки.

1. Жак-Луї Дессе́ме проявив себе як талановитий інтродуктор і гарний організатор.
2. Знання та досвід Дессе́ме якнайкраще відповідали розвитку садівництва як в Одесі, так і в усьому Новоросійському краї.
3. Крім інтродукції великої кількості рослин Дессе́ме багато зробив для розвитку шовківництва та інших галузей сільського господарства края.
4. Жак-Луї Дессе́ме зробив значний внесок у селекцію троянд. Зараз у зарубіжних колекціях збереглося близько 16 сортів троянд, виведених Дессе́ме, але, на жаль, жодного не має у вітчизняних колекціях. Інтродукція цих сортів є одним із завдань інтродукційної роботи українських фахівців.

1. Азарова Л.В., Бонецкий А.С., Паиковская Н.М., Филатова С.А. Парки "Пересыпи" // Старовинні парки і проблеми їх збереження: Тези доповідей 2-го міжнар. симпозіуму, присвяченого 200-річчю дендрологічного парку "Софіївка". — Умань: Видавнича компанія Л.М. Рибчинського, 1996. — С. 35.
 2. Бонецкий А.С., Возианова Н.Г., Осадчая Л.П. и др. Об истории озеленения города Одессы // Усадебные парки русской провинции. Проблемы сохранения и использования: Материалы Всерос. науч. конф. — Великий Новгород, 2003. — С. 84—89.
 3. Боровский М.П. Исторический обзор пятидесятилетней деятельности Императорского общества с/х Южной России с 1828—1878 г. — Одесса: Тип. П. Францова, 1878. — 276 с.
 4. Ботанический сад Десмета // Одесский вестник. — 1829. — № 53. — С. 1.
 5. Галиченко А.А. Алушка // Дворянские гнезда России. История, культура, архитектура: Очерки. — М.: Жираф, 2000.
 6. Дессемет Я. Предисловие к каталогу Императорского Ботанического сада в Одессе // Записки Общества с/х южной России. Ч. 1. — Одесса: Город. типография, 1832. — С. 97.
 7. Записки графа М.Д. Бутурлина. 1824—1827 // Русский архив. — 1897. — Кн. 2. — С. 5—74.
 8. Нордман А.Д. Описание Императорского Одесского сада и взгляд на растительные и климатологические отношения окрестностей г. Одессы. — Одесса: Город. типография, 1847. — 43 с.
 9. Одесса и ее окрестности: Путеводитель-календарь. 1893. — Одесса: Эквитебль. — 227 с.
 10. Означение цен, по которым должны быть продаваемы деревья и кусты из Императорского Одесского сада // Одесский вестник. — 1829. — № 59. — С. 249.
 11. Пушкин А.С. Отрывки из путешествий Онегина // Пушкин А.С. Соч. в трех томах. — М.: Худ. лит.-ра, 1986. — Т. 2. — С. 345.
 12. Русский биографический словарь. — СПб.: Общественная польза, 1905. — Т. 5. — 748 с.
 13. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. 2. — Одесса: Типография Францова и Нитче, 1853. — 552 с.
 14. Смольянинов К. История Одессы // Записки Одесского общества истории и древностей. — 1853. — Т. 3. — С. 338—442.
 15. Столетие Одессы. — Одесса: Типография Л. Нитче, 1894. — 112 с.
 16. Щербина Л.А. Пушкин в Одессе. — Одесса: Астропринт, 2004. — 464 с.
 17. Dickerson B.C. The Old rose adviser. — Portland: Timber Press, 1992. — 400 p.
 18. Jager A. Rosenlexicon. — Leipzig: Zentral-Antiquariat DDR. — 768 S.
 19. Krüssmann G. Rosen, Rosen, Rosen. — Berlin: Paul Perey, 1974. — 447 S.
 20. Modern Roses. 5. — Harrisburg: Mount Pleasant Press, 1958. — 471 S.
 21. The first French roses in Russia // Rosa Gallica. A French Journal about Roses. — 2005. — N 2. — P. 14—25.
 22. Vibert J.P. Observations sur la Nomenclature et le Classement des Roses, 1820. — 76.
 23. <http://www.odessapassage.com/ariv/2004/sep2004/history20/index.php3>
- Рекомендував до друку В.І. Мельник
- Е.Л. Рубцова¹, А.Н. Слюсаренко², З.К. Клименко³
- ¹ Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев
- ² Ботанический сад Одесского национального университета им. И.И. Мечникова, Украина, г. Одесса
- ³ Никитский ботанический сад — Национальный научный центр УААН, Украина, АР Крым, г. Ялта
- ЖАК-ЛУИ ДЕССЕМЕ —
ПЕРВЫЙ ДИРЕКТОР ИМПЕРАТОРСКОГО
ОДЕССКОГО БОТАНИЧЕСКОГО САДА
- В статье освящены жизненный путь, научная и организационная деятельность Жака-Луи Дессеме.
- О.Л. Rubtsova¹, О.М. Slyusarenko², Z.K. Klimenko³
- ¹ M.M. Gryshko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv
- ² Botanical Garden of I.I. Mechnikov Odessa National University, Ukraine, Odessa
- ³ Nikita Botanical Garden — National Scientific Centre of Ukrainian Academy of Agrarian Sciences, Ukraine, Yalta
- JACQUES-LOUIS DESCOMET — THE FIRST
DIRECTOR OF IMPERIAL ODESSA BOTANICAL
GARDEN
- In the article the life way, scientific and organization activities of Jacques-Louis Descemet are elucidated.